

prijs € 3,95 jaargang 20, nummer 3, september 2016

De Beeldenstorm en Alva

De schoolopziener

Stamvader Ariën

Vittepraetje

Kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich

ISSN 1386-1481

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden).....	2
Wel of geen vakantie (Matty Moggré).....	3
Prikbord.....	4
Nostalgische bokkingrace vormt start van Visserijdagen (Theo Bakker).....	4
Agenda 2016.....	5
Harderwijk, de Beeldenstorm en Alva's Raad van Beroerten (Sander Wassing).....	6
Jan Hendrik Frederik Gangel (Niek de Jong).....	16
Hoe stamvader Ariën in de goot raakte (Hugo E.J. van Essen).....	18
Van alles wat ver-EEUW-igd (69) (Gijsje Verwijs-ten Hove).....	20
Visserijberichten.....	21
Werkgroep Genealogie (Karel Uittien).....	22

Van de redactie

Terwijl iedereen in vakantiestemming is, ondanks alle regenachtige dagen, heeft de redactie weer een interessant Vittepraetje samen kunnen stellen. Er valt weer van alles te lezen in deze editie.

Het is dit jaar 450 jaar geleden dat de Beeldenstorm losbarstte, die ook niet aan Harderwijk voorbij is gegaan. Het hoofdartikel gaat over die onrustige periode uit de geschiedenis van onze stad. Zoals u kunt lezen waren Harderwijk en ook Elburg lastige steden in de ogen van de machthebbers. De hertog van Alva heeft zich persoonlijk met Harderwijk bemoeid. De auteur van dit artikel zal op 5 oktober een lezing houden in de Grote Kerk over de eerste predikant na de Beeldenstorm: Otto van Heteren. Daar waar zich nu het Kerkplein bevindt heeft eeuwenlang een kerkhof gelegen. Dit kerkhof komt aan de orde in het verhaal over de stamvader van de Hamstra's uit Harderwijk. De Hamstra's zijn 5 generaties lang grafdelver en beheerder van de begraafplaats (nu Oostergaarde) geweest. Verder vindt u een artikel over Jan Hendrik Frederik Gangel, onderwijzer, schoolopziener en raadslid in de laatste helft van de 19e eeuw. In het woord van de voorzitter kunt u lezen,

dat het bestuur met heel veel zaken bezig is. Op het Prikbord staan zaken vermeld, die u misschien anders zou vergeten. Ook is een verslag opgenomen van de afgelopen Visserijdag. De agenda voor de komende maanden is ook weer gevuld met verschillende activiteiten. Noteer ze in uw agenda! Uiteraard zijn ook de zaken waar men zich 100 jaar geleden in Harderwijk mee bezig hield, opgenomen. Het werk van de werkgroep Genealogie wordt ook toegelicht.

De redactie wenst u veel leesplezier en hoort graag uw reactie.

Ed van der Heijden

Wij verwelkomen de nieuwe leden: **G. Assies, H. van den Brink, J. de Bruin, H. Drost, M. Foppen, Mw. P.W. Gerritsen, D. Hekstra, Mw. L. Klören, J. van Loenhout, F.J. van der Lugt, J. van Reenen, R. Roos, Mw. S. Stratingh, H. Stroomberg, K. Veldkamp, A. van Vleuten**

BESTUUR
Voorzitter
Matty Moggré
voorzitter@herderewich.nl
tel: 0341-417460
Secretaris
John Wetzels
secretaris@herderewich.nl
Penningmeester
Karel Kok
penningmeester@herderewich.nl
Leden:
Leen Karssen
Martijn Pijnenburg
Huismeester Vischpoort:
Karel Kok
huismeester@herderewich.nl
tel: 0341-427195
Wim Petersen
REDACTIE
Hoofdredacteur
Ed van der Heijden
redactie@herderewich.nl
Eindredacteur
Gijsje Verwijs-ten Hove
VERSPREIDINGSTEAM:
Wim Buitenhuis
jowi34@solcon.nl
tel: 0341-412735
Ben Companjen
Karel Chr. Uittien
LEDENADMINISTRATIE
Ben Schuchard
ledenadministratie@herderewich.nl
WERKGROEPEN:
Archeologie:
Jeroen Dielemans
archeologie@herderewich.nl
Commissie Naamgeving:
Niek de Jong
Monumentencommissie:
Piet Stellingwerf
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
genealogie@herderewich.nl
Bibliotheek:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl
Kroniek van Harderwijk:
Wietse Hummel
Hierden:
Evert Jacobs
hierden@herderewich.nl
Ornamenten Kunstwacht:
Karel Chr. Uittien
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
vacant
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl
CONTACT
De contactgegevens van bovenstaande personen en overige vrijwilligers kunt u terugvinden op onze website www.herderewich.nl

VITTEPRAETJE
Kwartaalblad van de
Oudheidkundige Vereniging
HERDEREWICH
Postbus 210
3840 AE Harderwijk
redactie@herderewich.nl
www.herderewich.nl
bank NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het volgende Vittepraetje is 28 oktober 2016

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Afbeelding op voorblad:
Smeele, 'Vischpoort Harderwijk' prentbriefkaart, gedrukt bij Wuestman Harderwijk (uit collectie Stadsmuseum)

Wel of geen vakantie

Wanneer u dit leest, is de vakantie voor junioren voorbij. Vaak pakken daarna de senioren hun koffers. immers het voor- en naseizoen zijn mooie jaargetijden, rustig en gunstig. Dus zullen er ongetwijfeld op dit moment nog vakantiegangers zijn, in Harderwijk en daarbuiten. De "geschiedenis" kent geen vakantie, elke dag schrijft geschiedenis. Ook het bestuur bleef actief in de vakantie. In juli en augustus was de Vischpoort een aantal keren open. En de plannen voor het komende seizoen moesten weer gesmeed. Maar ook andere zaken hadden de aandacht van het bestuur, zoals:

- De werkgroep Archeologie is enkele keren bij elkaar geweest en mede met behulp van Maarten Wispelwey worden de ontwikkelingen in het Waterfront nauwlettend gevolgd. Voor de archeologen blijft het: kijken en opletten en op de juiste momenten aanwezig zijn. In oktober zullen proefsleuven gegraven worden bij de Vischpoort ten behoeve van archeologisch onderzoek.
- Er is een nieuwe "werkgroep" - of moeten we het "studiegroep" noemen? - actief: een aantal mensen die zich intensief bezig houden met de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog, komen bij elkaar om kennis te delen en ervaringen uit te wisselen. Op onze website is een pagina geopend voor dit onderwerp. Er wordt informatie op gezet en leden kunnen er informatie geven.
- We hoorden over de mogelijke verplaatsing van het Vissersvrouwtje aan de haven. Daar

wil Herderewich niet van weten. Het Vissersvrouwtje staat en hoort bij de Kiek-mure. De gedenksteen met de namen van verdrinken vissers ligt niet voor niets op de plaats waar de verdrinken vissers -eenmaal uit het water gehaald- aan wal gedragen werden. Ik heb met verschillende mensen gesprekken gevoerd. Het ziet er (op dit moment van schrijven) naar uit, dat het verplaatsen ook niet zal gebeuren, maar het

gesprek met de wethouder hierover moet nog plaatsvinden.

- Het oude Raadhuis is ook zo'n aandachtspunt. Wat gaat de nieuwe huurder doen en wat mag er allemaal? In een eerste bijeenkomst, georganiseerd door de gemeente waarvoor ook het bestuur was uitgenodigd, is er toegelicht wat er moet gebeuren. Er is duidelijk sprake van achterstallig (foutief?) onderhoud. Tijdens die bijeenkomst werd duidelijk dat de gemeente het historisch karakter van het pand erkent en wil behouden. En dat de gemeente de regie voert over de plannen. We hoorden echter toch ook geruchten over het afbreken van het trappenhuis bijvoorbeeld en het doorbreken van muren. Het bestuur heeft naar aanleiding van deze geruchten een brief geschreven aan het College van B&W, waarin zij het college oproept om hun koers vast te houden met betrekking tot de historische waarde van dit pand. Het pand is weliswaar vaak verbouwd, maar het herbergt veel historie, die we graag willen bewaren voor onze stad.
- Het onderwerp voor een erfgoedcafé in oktober moet besproken worden. Herderewich heeft nog geen uitnodiging gezien voor een eventuele klankbordgroep voor de ontwikkelingen op de Stille Wei. Ook daar moet het bestuur de vinger aan de pols houden.
- En de verbouw van het huidige stadhuis met het sluiten van het archief en met de plannen voor een Historisch Kenniscentrum vraagt aandacht. De werkgroep Genealogie kan voorlopig niet meer in het archief terecht, dat is jammer.

Zo zie je maar: goed dat er een oudheidkundige vereniging is, een vereniging die de vinger aan de pols houdt en opkomt voor het historisch erfgoed in de stad. Dat deed ze vroeger en dat doen we nog steeds! Dat blijft belangrijk en noodzakelijk! We verwelkomen dan ook graag nieuwe leden. Ieder, die oog en hart heeft voor onze historie zou ons moeten steunen en lid worden van onze vereniging! Zoek hen op en vraag hun met ons mee te doen!

Matty Moggré

Help de redactie!

Vindt u het leuk om mee te denken over de inhoud en vormgeving van ons blad en heeft u daar ook wel enige kijk op of ervaring mee? Meld u zich dan bij de redactie! Wij kunnen wel versterking gebruiken!

2017

Tips of ideeën voor een lezing of een activiteit in 2017? Meld ze bij de secretaris. Adviezen zijn welkom!

Kennis delen

Onze website heeft een nieuwe pagina: Tweede Wereldoorlog. Leden die onderzoek doen naar bepaalde gebeurtenissen in die periode kunnen daar terecht met hun kennis of met hun vragen.

Het Harderwijks archief

Vanaf september is het archief in het Harderwijker gemeentehuis voor een jaar gesloten vanwege de verbouwing. De meest opgevraagde stukken zullen naar de vestiging in Ermelo verhuizen, andere stukken worden elders opgeslagen. In Ermelo kunnen Harderwijkers de documenten bekijken. De andere stukken kunnen opgevraagd worden, deze zullen dan naar Ermelo gebracht worden. Daar kan men ze alsnog inzien.

Archeologisch onderzoek

In oktober 2016 start het archeologisch onderzoek bij de Vischpoort, voordat de boulevard op de schop gaat. Aan de hand van archeologische proefsleuven wordt bepaald welke archeologische resten op deze locatie precies zitten, en of en hoe intact deze gebleven zijn.

Voor wie de ontwikkelingen van het Waterfront wil volgen:
www.waterfrontharderwijk.nl

Sommige steden zijn meer uniek dan andere....

Bekijk eens het prachtige, humoristische filmpje van Tjitte Dijkstra over Harderwijk! Het duurt maar 4,5 minuten. Het is gemaakt als introductiefilm voor een Gelderse avond over de Joden in Harderwijk. <https://www.youtube.com/watch?v=vZ9ht3TzaOk>

Zomaar een bericht van Facebook:

Tijdens mijn bezoek aan de Vischpoort zag ik bij toeval in een nisje een oude foto staan waarvan ik heel graag een kopie zou willen hebben, incl. de namen, omdat daar mijn moeder en een aantal ooms en tantes op staan en ikzelf deze foto niet heb. Is dat mogelijk?

En natuurlijk hebben we daar voor gezorgd, met als reactie: *Super, daar maak je me heel blij mee!!*

Nostalgische bokkingrace vormt start van Visserijdagen

Vrijdag 10 juni 2016 was een mooie dag voor liefhebbers van historie en nostalgie. De vissershaven lag vol botters en aken en de masten priemden in de blauwe lucht. Visserijdag 2016 ging van start met de bokkingrace en de animo om daaraan mee te doen was groot. Veertig teams van evenzoveel ondernemingen hadden zich ingeschreven. De omstandigheden waren uitstekend, een zonnetje, en een heerlijke temperatuur, al mocht de wind iets straffer voor een wedstrijd. Na de briefing voor de schippers werden de trossen losgegooid en zochten de veertig platbodems het ruime sop, voor de start van de wedstrijd.

De bokkingrace is afgeleid van de voormalige strijd om de HAV-wimpel, de prijs voor de snelste visser die met een volle vracht ansjovis de haven binnen voer en daarna de wimpel van 'Harderwijk Als Visserijstad' voor dat jaar mocht voeren. Ansjovis is er, sinds de afsluiting van de Zuiderzee, niet meer en vandaar dat deze lading was vervangen door gerookte bokking (Harderwiekers) die in de haven van Zeewolde opgehaald mocht worden. Na het startschot om 12.30 uur ontstond een koortsachtige activiteit aan boord van de schepen: ankers werden gelicht, zeilen gehesen en er werd collectief koers gezet naar de boei aan de noordkant van het Wolderwijd, waarna het eilandje gerond moest worden en richting Zeewolde werd gevaren. Onder gezang van de Aalzangers en publiek dat zich op de dijk had verzameld koersten de schepen op de 'nieuwe stad' in Zuidelijk Flevoland aan. Hoewel de wind zwak was trok die in de loop van de middag iets aan, zodat er toch nog een beetje gezeild kon worden. Er waren, aan boord van de schepen veel ondernemingen uit Harderwijk vertegenwoordigd, maar ook bedrijven uit de

Woensdag 5 oktober

De eerste predikant van de Grote Kerk

Op 5 oktober staat Otto van Heteren (overleden in Harderwijk, 1591), naar men zegt de eerste Hervormde predikant van Harderwijk centraal! Hij speelde een rol in de Harderwijkse beeldenstorm. Aan de hand van archiefstukken reconstrueert Sander Wassing welke inwoners van Harderwijk hem steunden, waar hij in Harderwijk onderdak kreeg en welke rol hij heeft gespeeld ná 1566. Van Heteren had een actieve rol in het tot stand komen van de prille Hervormde gemeente in de stad.

Bibliotheek

Twee leden hebben boeken geschonken aan de vereniging. Dhr. A.Boonen boeken over Elburg, dhr. H. Eijsenga over de Grote Kerk. Voor info: Leen Karssen (418250) of bibliotheek@herderewich.nl

omgeving. Voor alle aanwezigen gold dat ze genoten van het mooie weer en het sportieve evenement, een prachtige gelegenheid om te netwerken en eens bij te praten. Rond vier uur kwamen de eerste schepen terug in de haven van Harderwijk en na afloop bleken de Lemsteraak 47 (Staal Bankiers) en de botter HK 10 (Firma Kamp-horst) de snelste schepen te zijn. Zij ontvingen dus beiden de HAV-wimpel uit handen van Fred Zoer, voorzitter van de Botterstichting en Stichting Visserijdagen. Marcel Geerlings van Staal Bankiers, één van de winnaars, verklaarde zeer genoten te hebben van de mooie dag op het water, evenals zijn gasten, relaties van de bank. Niet alleen de mooie omgeving sprak hen erg aan, maar ook het varen op een nostalgisch schip dat in het verleden ooit de Zuiderzee nog had bevaren. Terug in Harderwijk was er natuurlijk een borrel en wachtte een uitgebreide barbecue bij de nieuwe 'Vischafslag'. Het bleef nog heel lang erg gezellig in dat hoekje van Harderwijk. De bokkingrace was een geslaagde start van de Aaltjes- en Visserijdagen 2016.

Op zaterdag volgde nog de kranslegging bij het monument en herdenking van de verdronken vissers op het 'Bargje' en bij de (nieuwe) historische 'Vischafslag' werd in de loop van de middag een palingrookwedstrijd gehouden. Ook hier veel belangstelling voor dit oude ambacht. Kraampjes en demonstraties van oude ambachten waren op de Havendam vertegenwoordigd. Kortom, de Visserijdag, sinds 2015 gecombineerd met Aaltjesdag, was een geslaagd nostalgisch evenement dat de harten van veel Harderwijkers weer even sneller deed kloppen! Voor een videoverslag, kijk naar <https://youtu.be/zoWDlnK10Us>

agenda 2016

Zaterdag 10 en zondag 11 september

Open Monumentendag. Veel monumenten zijn open. Ook de Vischpoort is geopend: zaterdag van 11.00 uur tot 16.00 uur zondag van 13.00 uur tot 16.00 uur.

Woensdag 5 oktober

Samen met de Hervormde Kerk hebben we Sander Wassing uitgenodigd om te komen vertellen over de periode vlak na de Beeldenstorm. Hij zal praten over de predikant Otto van Heteren 1566 (zie toelichting). Grote Kerk aan het Kerkplein. Kerk open 19.30 uur, lezing 20.00 uur.

Maandag 10 oktober

Werkgroep Archeologie; Vischpoort, 20.00 uur.

Dinsdag 11 oktober

Erfgoedcafé, nog geen definitief onderwerp bekend. Let op de berichten in de media. Stadsmuseum, 20.00 uur.

Woensdag 19 oktober

Studiegroep Tweede Wereldoorlog
Graag aanmelden.

Woensdag 9 november

Fotokijkavond o.l.v. de werkgroep Hierden
Dorpshuis Hierden, zaal open 19.30 uur.

Per 1 juli 2016 zal Nederland een nieuwe wet hebben: de Erfgoedwet. Deze wet zal onder andere de Monumentenwet 1988 (Mw 1988) en de Wet behoud cultuurboort (Wbc) gaan vervangen. Nieuw in de Erfgoedwet is dat nu ook een interieur in samenhang met een rijksmonument kan worden aangewezen als ensemble. Het geheel van rijksmonument, interieur en de losse interieuronderdelen of cultuurobjecten moeten samen wel van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis zijn. De minister houdt een informatiesysteem van aangewezen ensembles bij.

Agenda Stadsmuseum

Van 10 september 2016 tot en met 8 januari 2017 is een groot aantal werken van Riezebos te zien in het Stadsmuseum Harderwijk. Van 10 tot 30 oktober watersnoodspektakel Op een groot led beeldscherm, nabij het strandeiland, wordt het verhaal getoond van de overstroming in 1916.

Plattegrond
Harderwijk
uit *Atlas van
Blaeu*, 1649

Harderwijk, de Beeldenstorm en Alva's Raad van Beroerten

In augustus 2016 is het precies 450 jaar geleden dat de Beeldenstorm losbarstte. Wat begon in het nu Franse Steenvoorde, breidde zich snel uit over de Nederlanden: overal werden kerken, kloosters en andere geestelijke instellingen ontdaan van heiligenbeelden en hun anderszins sacrale interieur. Bijna terloops is men in de oudere overzichtsliteratuur over de Beeldenstorm voorbij gegaan aan het hertogdom Gelre. Historici waren lang van mening dat deze gebeurtenis grotendeels aan dit gewest voorbij ging¹. In zijn boek over *Nijmegen, de Beeldenstorm en de Raad van Beroerten* heeft Maarten Hageman af gerekend met deze visie. Hageman toont aan dat de Gelderse kwartieren al vanaf 1560 steeds duidelijker hun onvrede uitten tegenover de nieuwigheden die de Habsburgse regering invoerde na het Tractaat van Venlo (1543). Een grote steen des aanstoots waren de inquisiteurs die overal in het hertogdom werkzaam waren. Toen de Beeldenstorm zich over het land verspreidde, maakten de Gelderse steden gebruik van het feit dat de Habsburgse regering haar gezag en geloofwaardigheid verloor. In september 1566 sloegen beeldenstormers toe in Harderwijk en Elburg

tekst **Sander Wassing**

Behalve een analyse van Nijmegen verruimde Hageman zijn blik tot de bredere politieke context waarin de gebeurtenissen zich ontvouwen. Steden die het voorbeeld van Nijmegen's eigenzinnige politiek navolgden komen aan bod in het boek. Deze analyse kan uitstekend dienen als opmaat naar andere deelstudies. In dit artikel wordt stilgestaan bij de Beeldenstorm in Harderwijk en de daarop volgende repressie door Alva's Raad van Beroerten. Hille Ris Lambers heeft al in zijn proefschrift, dat in 1890 verscheen, opgemerkt dat Harderwijk de kroon spande op het gebied van ketterij. Dit vertaalde zich in een hevige beeldenstorm in de nazomer van 1566. Niet alleen vonden hier grootschalige vernielingen plaats, de stad ging verder in haar verzet tegen de regering dan Nijmegen. Geheel tegen de instructies van de stadhouder en landvoogdes in haalde deze 'ville mauvaise' ketterse predikanten in en het is zelfs tot een (kleinschalig) militair treffen gekomen tussen troepen van de stadhouder en de stadsmilitie van Harderwijk.

Het is opvallend dat de gebeurtenissen met betrekking tot de Beeldenstorm in de stad nog nauwelijks bekend zijn bij een breder publiek. R.W.A. Megens verrichtte begin jaren 1980 uitstekend pionierswerk met zijn scriptie over Harderwijk en de Beeldenstorm. Mijn betoog steunt dan ook voor een belangrijk deel op zijn studie². Het doel van dit artikel is anderen te prikkelen het onderzoek wat Megens begon voort te zetten. In de afgelopen decennia zijn er veel lokale studies en bronnenpublicaties tot stand gekomen over de Beeldenstorm. Historici concludeerden daaruit dat 'de' Beeldenstorm in werkelijkheid vele gezichten had, verschillend van plaats tot plaats³. In Harderwijk was dit niet anders.

De Nederlanden onder één vorst

Harderwijk, Elburg en Nijmegen vonden dat zij sterk genoeg stonden om een religievrede op basis van de Vrede van Augsburg door te voeren in 1566. Wanneer men stilstaat bij de vraag tegen welke achtergrond de gebeurtenissen zich in Harderwijk voltrokken, kan men niet om een aantal zestiende-eeuwse ontwikkelingen heen. In de Nederlanden gedurende de eerste helft van de

zestiende eeuw trof men andere bestuursstructuren aan dan bij andere, Europese mogendheden. Waar elders in Europa vorsten steeds meer macht naar zich toe trokken, bleef er in de Nederlanden tot het begin van de zestiende eeuw een 'middeleeuwse' situatie bestaan. Van de Nederlanden als een collectivum was nog geen sprake tot 1543. Lokale bestuurders hadden veel ruimte om hun eigen beleid te bepalen en bewaakten die eigen ruimte ook fel.

*Karel V, Slag bij Mühlberg, 1548
(Titiaan, Museo del Prado, Madrid)*

Gedurende de eerste helft van de zestiende eeuw kwam er aan de staatkundige versnippering van de Nederlanden langzaam een einde. Karel V (1500-1558) was door een handige huwelijkspolitiek van zijn voorouders, doortastend militair optreden en diplomatieke tact in bezit gekomen van Spanje en zijn koloniën, uitgestrekte gebieden in Italië, Oostenrijk en de keizerkroon van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Gelre vormde het sluitstuk van Karel V's territoriale ambities in de Nederlanden. Met het Verdrag van Venlo op 12 september 1543 werd het einde van Gelre's zelfstandigheid na decennia lange strijd bezegeld.

Om de integratie van Gelre in de Nederlanden en de centralisatie van bestuur en rechtspraak te bevorderen werd het Hof van Gelre en Zutphen opgericht in Arnhem. De instelling werd grotendeels bemand door beroepsjuristen, veelal met een universitaire achtergrond, die hun functie aan de keizer te danken hadden. Voor de Gelderse steden en edelen was het optreden van het Hof een steen des aanstoots. Door hun ongewenste inmenging in stedelijke aangelegenheden werd hun invloed gezien als bedreigend voor de stedelijke autonomie⁴. Dat de Gelderse steden beducht waren voor het verliezen van hun autonomie valt ook goed af te lezen aan het Tractaat van Venlo. Deze overeenkomst bevatte allerlei rechtsgaranties waar de keizer zich aan diende te houden⁵. Een van de afspraken die men wist te bedingen, was dat de Geldersen door hun nieuwe landsheer behandeld wensten te worden als ingezetenen van het Duitse Rijk. Een belangrijk vraagstuk betrof de vervolging van lutheranen, wederdopers en later calvinisten. Wie had het recht deze lieden te vervolgen: de stadsbesturen of ambtenaren van het Hof van Gelre en Zutphen? Niet alleen in Nijmegen kwam het tot conflicten op dit vlak. Ook in Harderwijk kreeg men rechtstreeks met de sterke arm van Brussel te maken. In 1546 deed inquisiteur Berend Gruwel onderzoek naar ketterij in Harderwijk. Het resultaat was een boekverbranding op de Brink, waar Gruwel logeerde. Jaren later werd ook de stad Elburg aan een onderzoek onderworpen⁶.

Onderdrukking

De nauwe band tussen de kerk en wereldlijke machthebbers is terug te voeren tot de vroege middeleeuwen. Karel V was opgevoed met de ideeën van Erasmus over de beste staatsvorm: 'Erasmus noemde onder alle denkbare staatsvormen de monarchie de meest verkieslijke omdat 'waar een opperheer is naar het voorbeeld van God alle dingen gelijkelijk onder één hoofd staan.'⁷ Dat de katholieke kerk het fundament was van Karel V's en Filips' macht komt goed tot uitdrukking in de woorden die Karel V uitgesproken zou hebben toen hij de macht overdroeg aan zijn zoon: '...en wanneer je doorgaat de ijverige verdediger van het katholieke geloof en van de wet en de gerechtigheid te zijn, die de kracht en het bolwerk van je macht zijn.'⁸

Kritische geluiden aan het adres van de katholieke kerk vormden daarom een bedreiging voor het gezag van de vorst. Vanuit het Duitse Rijk, waar Luther zich vanaf 1517 roerde, vond zijn kritiek eenvoudig haar weg over de open grenzen naar de verstedelijkte Nederlanden. Via de overzeese handelsroutes stonden kooplieden in contact met steden in het noorden van het Duitse Rijk. Men studeerde er of verbleef er langere tijd in verband met handelsactiviteiten. Toch was Luther voor velen niet radicaal genoeg. Vanaf ongeveer 1530 kwam een veel gevaarlijker stroming binnen het protestantisme op. Luther en zijn aanhangers probeerden de katholieke kerk nog te hervormen van binnenuit. De eerste generatie wederdopers zette zich fel af tegen zowel wereldlijk als geestelijk gezag. De wederdopers vormden daarom een reële bedreiging voor de gevestigde orde. Zij erkenden alleen het gezag van een profeet die zijn Goddelijke visioenen openbaarde aan zijn volgelingen. In 1534-35 trachtten de dopers een Koninkrijk Gods te stichten in Münster. Hier zou het Nieuwe Jeruzalem uit de hemel neerdalen, zoals voorspeld in het Bijbelboek Openbaringen van Johannes. In maart en april 1534 wilden honderden mensen uit de Nederlanden in Monnickendam en Amsterdam op de boot stappen om naar Münster af te reizen. Ambtenaren van het Hof van Holland zagen hun kans schoon en verrichtten vele arrestaties. Sommigen kwamen ervan af met een boete, anderen werden ter dood veroordeeld⁹. In oudere literatuur over het protestantisme meent men dat er in Gelre slechts sporadisch aanhangers waren van het radicale anabaptisme. Lokale studies lijken dit beeld te bevestigen.¹⁰

De latere doopsgezinde stroming kende wel enige aanhang in het hertogdom. Nadat de radicale uitpattingen van het anabaptisme in bloed waren gesmoord, propageerde de Friese Menno Simonsz geweldloosheid. Zo stelden ambtenaren van het Hof van Utrecht een half jaar na het uitbreken van de Beeldenstorm een onderzoek in naar verdachte bijeenkomsten in huizen buiten Bunschoten, net over de grens met Gelre. Een doopsgezinde leraar mocht onder zijn gehoor ook personen uit Gelre rekenen: 'Seyt byd(en) eede hy int acceptere(n) van zyn officie gedaen heeft dat int eerste van dese tegenwoordige weecke heymelyc-

ke conventicule(n) gehoud(en) zyn geweest geno(-men) [doorh.] tot Bunschoten ten huysse van Steven Petersz(oon) des nachts en(de) hoort segg(en) datse sterck zyn geweest geword(en) [doorh.] omtrent tusschen de XL en(de) vyftich p(er)soon(en) aldaer vergadert van Amersfort, van Dijckhuysen, Emenes, uuyte land(en) van Gelre, als uuyten kerspel vand(en) Nyenkerck en(de) van Bunschoten.'¹¹ Na 1550 groeide de invloed van sympathisanten van Calvijns' gedachtegoed in de Nederlanden. Dit vond vooral ingang bij de gegoede burgers. Hierbij valt te denken aan magistratsleden, gildeleden en ambachtslieden. Hoe groot de calvinistische invloeden waren valt moeilijk na te gaan. Men hield de eigen opvattingen veelal binnenskamers, al was het alleen maar om de eigen maatschappelijke positie veilig te stellen.

Historicus Frijhoff stelt terecht dat de aanhang van de verschillende vormen van protestantisme maar langzaam groeide in het hertogdom: 'Het zou onjuist zijn te stellen dat de protestantse Reformatie de drie Nederkwartieren eerst laat heeft beroerd. Maar ze is er wel heel laat, bijna drie generaties na de eerste tekenen ervan, tot regel van het publieke kerkelijk leven geworden'¹². Dat het gedachtegoed van Luther en latere reformatoren moeizaam ingang vond in de herten der Geldersen komt niet in de laatste plaats door krachtige repressie van met name hertog Karel van Gelre (1467-1538). Van religieuze nieuwlichterij moest hij niets weten. Door verschillende maatregelen wist hij het gedachtegoed van Luther en later de wederdopers terug te dringen. Verschillende polemisten die in de pen klommen en een kritiek schreven op Luther konden op financiële steun rekenen van de hertog. Benoemingen van geestelijke functies hield Karel van Gelre zoveel mogelijk zelf in de hand. Anderen werden juist uit hun kerkelijk ambt ontslagen.

Anderzijds verdient de visie van een langzaam doordringen van de reformatie in Gelre wel enige nuancering. De straffe maatregelen van hertog Karel van Gelre kan men immers ook zien als een teken dat protestantse denkbeelden hun weg vonden naar het hertogdom. Niet altijd zal de hertog bij machte zijn geweest dit te bestrijden, zeker niet in een stad als Harderwijk die middels handelscontacten nauwe banden onderhield met

Duitse steden aan de Oostzee. Het verbod voor Gelderse Hanzesteden om in 1530 afgevaardigden naar Lübeck te sturen wegens gevaar voor 'besmetting' met ketterij is een teken dat Lutherse denkbeelden ingang vonden in het hertogdom. Sociaaleconomische en culturele verbanden met het Duitse Rijk bleven nauw, ook na de incorporatie bij het Habsburgse territorium¹³.

De strenge maatregelen werden ook voortgezet toen Karel V vanaf 1543 de scepter zwaaide over het gewest. De achtereenvolgende stadhouders streefden ernaar dat de ketterijplakkaten ook in Gelre gehandhaafd werden. Deze ambities liepen stuk op lokale onwil. Hageman concludeert terecht dat de opeenvolgende plakkaten vanaf 1550 in feite nooit van kracht waren geweest¹⁴. Met de komst van Berend Gruwel en Franciscus Sonnius als inquisiteurs (respectievelijk 1550-1551 en 1556-1557) was ook in Gelre de Inquisitie een feit. Ook de Moderne Devotie moet de verbreiding van het protestantisme in Gelre hebben onderdrukt. Herbronning en heroriëntatie op de kerkelijke leer in de kloosters waren er door deze beweging eerder dan Luther. In Harderwijk tof men in de zestiende eeuw twee vrouwenkloosters en een mannenklooster aan die handelden in de geest van dit gedachtegoed¹⁵.

Aanbieding van het Smeekschrift door Hendrik van Brederode aan landvoogdes Margaretha van Parma (wandtapijt, Stadsmuseum Brussel). Hendrik van Brederode was, met Willem van Oranje, één van de leidende edelen van de opstand in de Nederlanden. In het smeekschrift wordt gevraagd om afschaffing van de 10e penning en om godsdienstvrijheid

Oplopende spanningen

De door Karel zorgvuldig opgebouwde machtsstructuur kwam onder druk te staan toen zijn zoon Filips II (1527-1598) hem opvolgde in 1555. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Het ondergronds gedwongen protestantisme kreeg een nieuwe impuls met de opkomst van militante calvinisten vanaf ongeveer 1550. Ook bleken de lokale overheden vaak niet bereid om tegen deze en andere vormen van ketterij op te treden. Gedurende het bewind van Karel V werden de ketterijplakkaaten steeds strenger, culminerend in het 'Bloedplakkaat' dat in 1550 werd uitgevaardigd. Overal in de Nederlanden werd zeer negatief gereageerd op de strenge verordening. Studies hebben aangetoond dat er weinig sociaal draagvlak was voor de uitvoering van het plakkaat. Die onwil was jaren eerder al aan het licht gekomen. Groot opgezette plannen van de keizer voor de opzet van een netwerk van regionale Inquisitie-tribunalen liepen stuk op regionale onwil en een gebrek aan middelen en mankracht. In de zuidelijke Nederlanden vonden in de jaren 1540 enige vervolgingen op grote schaal plaats, maar ten noorden van de grote rivieren, in Holland, Gelderland en Friesland bleek iets dergelijks niet mogelijk¹⁶.

Binnen de katholieke kerk speelden ook problemen die om een antwoord vroegen. Net als elders in de Nederlanden speelden deze problemen ook in Gelre. Fenomenen als corruptie, nepotisme, simonie, lekenheerschappij, afluathandel, willekeur, leegloop van kloosters, plichtsverzuim, absentisme, tuchteloosheid, celibaatsschending, concubinaat kwamen veelvuldig in Gelre voor. Wanneer het slecht ging in het land, begonnen die tekortkomingen van de katholieke geestelijken in het oog te lopen. De beginjaren zestig van de zestiende eeuw was zo'n periode waarin het slecht ging. In kronieken staat te lezen dat de winters lang en koud waren en de zomers nat en koel. Gevolgen waren dat de gewassen verrotten op het land en de pest uitbrak¹⁷. Door verschillende handelsconflicten met buitenlandse vorsten verging het de economie ook niet goed. In hoeverre Gelre te lijden had onder de landelijke rampspoed laat zich niet eenvoudig reconstrueren. Wel is bekend dat de pest bijna jaarlijks rondwaarde in het gewest.

Ook na 1566 vinden we daar sporen van terug in de bronnen. Zo verontschuldigde een commissaris van de Raad van Beroerten zich in 1567 in een brief aan de stadhouder dat hij niet voor onderzoek naar Hattem is afgereisd vanwege de 'haestigen sieckte': *Sonder my getransporteert thebben tot Hatthum/ uuyte oorsaecke ofte redenen, dat ick een inflammatie inden kele hadde/ und dat Thomas vanden Sande een vanden schepenen mij verclaert hadde den haestigen zieckte aldaer te grasseren/ oeck mede in eenighe huijssen der schepenen*¹⁸. Behalve over pestepidemieën vinden we verspreid door het archiefmateriaal en een enkele lokale studie aanwijzingen voor economische tegenslag in het hertogdom. Deze tegenslagen konden voor spanningen zorgen tussen geestelijken en burgers. Ambachtslieden en kooplieden dienden belasting af te dragen, ook als het tegengaat. Geestelijken genoten privileges en droegen normaliter geen belasting af over hun bezittingen en over de producten die zij in het klooster vervaardigden. Niet voor niets worden de bezittingen van kloosters 'bezit in dode hand' genoemd. Dat deze situatie ook in Harderwijk een voedingsbodem voor spanningen was, blijkt uit het gegeven dat de zeven kloosters die de stad telde ongeveer een derde van de stadsgronden in bezit had¹⁹.

Alva en Raad van Beroerten

Oplopende spanningen in Harderwijk

In de literatuur is men het erover eens dat het alleen in de opstandige Zuiderzeesteden Elburg en Harderwijk tot ernstige ongeregelheden is gekomen en er een grootschalige Beeldenstorm heeft plaatsgehad. Ondanks de beschikbaarheid van grofweg 1000 folio's archiefmateriaal in de vorm van uitgebreide getuigenverslagen zijn de gebeurtenissen aangaande de Beeldenstorm in Harderwijk nog nauwelijks bekend. Voor een

eerste oriëntatie op deze steden gedurende het wonderjaar, dient men zich nog altijd te wenden tot het werk over de kerkhervorming op de Veluwe van C. H. R. Lambers. De laatste hertogen bleken al een en ander te stellen te hebben gehad met zowel Elburg als Harderwijk. In 1525 schreef hertog Karel van Egmont een waarschuwend brief naar de stadsbestuurders van eerstgenoemde stad: 'nieuwigheden' in zowel geestelijke als wereldse aangelegenheden zouden niet getolereerd worden. Net als elders kwamen deze 'nieuwigheden' binnen via handel met het Duitse Rijk. Harderwijkse kooplieden werden aangetroffen in alle toonaangevende handelscentra, maar de focus lag vooral bij het Oostzeegebied en de steden in het noorden van het Duitse Rijk²⁰. Niet alleen kooplieden namen kennis van het reformatorische gedachtegoed. Hendrick van Groeningen en Dirck Keyler, priesters van de parochiekerk van Harderwijk, werden in 1532 ontslagen vanwege verdachte opvattingen²¹.

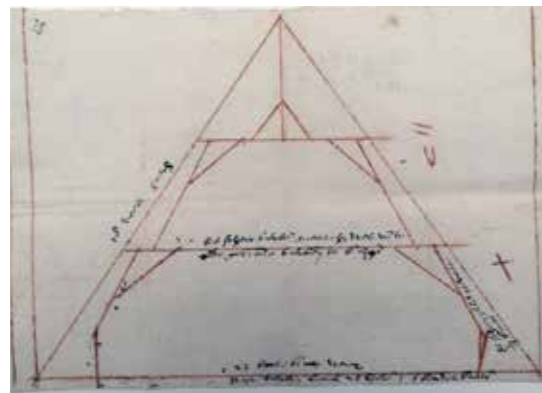
Harderwijk wordt door Lambers omschreven als een zelfbewuste stad: *'In deze destijds aanzienlijke handelsstad woonde een rijke, beschaafde en van hare rechten welbewuste bevolking'*²². Achtereenvolgens waren er tenminste zeven hagenpredikers actief geweest in de stad, allen actief gesteund door het stadsbestuur: Lindanus, afkomstig van Elburg, de van oorsprong Alkmaarse Jan Arentsz Mandemaker, een niet bij naam genoemde prediker, een zekere dr. Albert (eveneens afkomstig uit Elburg), Johan van Deventer, Otto van Heteren (een leraar afkomstig uit Nijmegen), en een zekere 'heer' Gerrit. Reinier Wulfsz., lid van de magistraat, kon voor de Raad van Beroerten niet ontkennen dat hij Otto van Heteren gehuisvest had: *'Secht de(n) selve(n) predicant Ottho van Heteren in zyn huys gehadt tho heb(be)n ongeve[er]lich vyf [en een] halve weecke'*. Van Heteren logeerde in eerste instantie in een herberg²³. Volgens een andere getuigenverklaring werd een van de predikanten de stad in gebracht met een schuit: *'Secht dat die eerste nieuwicheydt, die hij getuijge vergangen jaer alhier gesien und behoert heeft, geweest is geschreij und rumoer quam opter straeten, dat zij met een nieuw[e] predicant quamen aen vaeren vander Elburch, und hij deposit voerts gegaen is op die legghen brugge, alwaer zij verbij gevae-*

*ren, und is doe voert nae huys gegaen, und heeft gesien dat Reyner van Spull mit meer andere(n) mit den predicant voer zyn huys is he[er]n gegaen nae Henrick Haesens huys'*²⁴. Mogelijk was het inhalen van de hagenpredikers voor de stadsbestuurders een manier om Otto van Baer, de voornaamste pastoor in de stad, buiten spel te zetten. Het hele stadsbestuur leefde in onmin met de man. Schepen Brandt van Delen verklaarde ronduit voor de commissarissen van de Raad van Beroerten dat hij de preken van de ingehaalde hagenpredikers aanhoorde omdat de pastoor hem naar het leven stond: *'...und dat hy nhu soe wall nyet tho kercken gaet/ als by tyde(n) die predicatien were(n)/ Secht die oersake tho weze/ dat de(n) pastoor hem na lyf ehr und goet gestae(n) heeft'*²⁵.

Beeldenstorm

Toen Jan Aertsz Mandemaker kwam prediken in de kloosterkerk van de minderbroeders liep de gespannen situatie uit de hand: *'Dat als die mandemaecker in die broeren kercke predikte/ dat hy getuyghe inden kercke was/ und zoe die predicant onder anderen begost toe blasphemieren op die beelden/ heeft hij getuyghe gesien/ dat die guardian bij hem predicant opten stoell quam staen/ und hem daer jehens gesatt/ allegierende die cijraet van Salomons tempel'*²⁶. Er ontstond blijkens de getuigenverklaring een discussie over de vraag of het verantwoord was om de beelden omver te halen. Het tij bleek niet meer te keren. Verschillende beelden en altaren, die niet daags eerder door de gilden waren verwijderd, sneuvelden. Het moet er hard aan toe zijn gegaan. Gealarmeerde magistratsleden kwamen op het rumoer af en probeerden beeldenbrekers soms hardhandig van hun voornemen af te brengen. Schepen Gerrit Cranenborch verklaarde tegenover de Raad van Beroerten dat hij hoorde dat zijn zoon in de kerk was toen de beeldenstorm aan de gang was. Op het moment dat hij aankwam was men net van plan om een tafel te vernielen. Dit heeft hij naar eigen zeggen in eerste instantie kunnen voorkomen. Ook raadslid Wilt van Broeckhuysen moest toezien hoe zijn kinderen aan het vernielen waren geslagen. Zijn smeekbede haalde weinig uit. De bewuste tafel waar Cranenborch over sprak werd alsnog aan stukken geslagen. Een andere getuige zag hoe Johan Hoedenmaker een heiligenbeeld kapotsloeg tegen de muur.

Vervolgens toog een groep beeldenbrekers naar het O.L. Vrouwekerkhof bij het Grote Begijnenconvent. Op last van de magistraat was de kerk afgesloten. Het kerkhof echter lag er onbeschermd bij. Men haalde daar met een touw een enorm houten kruis naar beneden. Herbergier Henrick Hasens wierp een touw om het kruis en haalde het met behulp van o.a. Willem de Barbier en Wolter Hegeman neer. Vervolgens toog men naar het Blokhuis en wisten de beeldenbrekers dit gehate bolwerk van de landsheerlijke heerschappij in bezit te nemen. Het bouwwerk kwam tot stand in 1519 en was gebouwd op last van hertog Karel van Gelre. Een drost, vertegenwoordiger van het landsheerlijk gezag, bemande het gebouw met een vendel soldaten.

Tekeningen van de nieuwe dakconstructie ten behoeve van de herbouw van het Blokhuis, dat in 1569 was afgebrand (Gelders Archief)

Door de Beeldenstorm en de bezetting van het Blokhuis werd de magistraat gedwongen tot een harde opstelling tegenover het landsheerlijk gezag. De stadsbestuurders zonden in oktober een brief naar de landvoogdes: men bood excuses aan voor de oproeren in de stad maar

gaf ook te verstaan dat men de religievrede en de bezetting van het blokhuis wenste te handhaven. De situatie verslechterde verder toen stadhouder Megen eind november nog eenmaal een waarschuwing uitte naar de magistraatsleden van Harderwijk, Zaltbommel en Elburg. De bezetting van het Blokhuis diende men op te geven en een garnizoen van de stadhouder toe te laten. Uiteindelijk besloot stadhouder Megen in het geval van Harderwijk tot militair ingrijpen. Half december 1566 deden ongeveer 70 soldaten van de stadhouder een poging het Blokhuis te heroveren.

Pijnlijk genoeg liep dit voor de stadhouder uit op een fiasco. Half december 1566 werden de troepen van de stadhouder verrast en verslagen door een Harderwijkse burgermilitie. De drost van Harderwijk, die zich ook onder de verraste troepen bevond, werd vervolgens gevangen gezet. Openlijk zochten afgevaardigden van de stad vervolgens naar steun bij Hendrik van Brederode en Lodewijk van Nassau. Immers, door de onverhoedse aanval van een 'vreemde' legermacht werden de afspraken in het Tractaat van Venlo geschonden. Schepen Gerrit Maurisz moest later tegenover Alva's commissarissen verklaren dat zij inderdaad afgezantten voor overleg naar Hendrik van Brederode hadden gestuurd²⁷.

Harderwijk en de Raad van Beroerten

In maart 1567 werden Harderwijk en Elburg gedwongen om tot een vergelijk te komen met de stadhouder. Toen Hendrik van Brederode de Nederlanden ontvluchtte, was ook hun positie onhoudbaar geworden en was verdere tegenstand zinloos. Toch bleef de sfeer in beide Zuiderzeesteden uitgesproken vijandig. Drost Otto van den Sande keerde op 1 juli 1567 terug naar het Blokhuis met een garnizoen van honderd soldaten. Toen de landvoogdes in juli 1567 dr. Godert Pannecoek en dr. Peter van Apeldoorn, beiden zeer ervaren raadsleden in het Hof van Gelre en Zutphen, gelastte tot een onderzoek in Elburg en Harderwijk durfden zij het niet aan om zonder militaire escorte de stad te betreden: 'Dat die Comissaris die nae Harderwyck gaet (wanneer hy syne Commissie aldaer volbracht had) teseckertheyt vyftich knechte(n) van(den) Harderwyck mede toe Elborch neme(n) soude'²⁸. Men zou

verwachten dat de stadsbesturen waar mogelijk de lippen stijf op elkaar hielden. Voor zover dat is na te gaan lijkt dit te kloppen als het om Elburg gaat. Daar legden de commissarissen een lijst van verdachte personen voor aan de stadsbestuurders. Op de vraag of zij nog meer verdachte personen kenden, werd steevast geantwoord dat men buiten de voorgelegde lijst om niemand kon noemen die iets met de Beeldenstorm te maken had.

In Harderwijk was men loslippiger. Uit de verklaringen van tientallen getuigen werden de commissarissen wijzer over wat er allemaal in de stad was voorgevallen. Zowel politieke, religieuze als sociaaleconomische motieven bleken allemaal te hebben bijgedragen aan de ongeregelde heden in de stad, die meer omvatten dan een Beeldenstorm alleen. Enige reserve ten aanzien van de uitgebreide getuigenverklaringen is op zijn plaats. De magistraatsleden van Harderwijk hadden zich te verantwoorden voor een aantal zwaarwegende misstappen in de periode 1566-67 en moesten vrezen voor hun functie. De heren zullen om die reden een gekleurde weergave hebben gegeven van hun aandeel in de oproeren.

Het interieur van de kerken en kloosters kapot slaan betekende dat men schopte tegen de fundamenteën van het vorstelijke gezag. Zo'n uitdaging kon natuurlijk niet onbeantwoord blijven. Filips II stuurde zijn meest ervaren ijzervreter, de hertog van Alva, met een leger naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen. Eenmaal aangekomen zette hij niet alleen soldaten in om de rust en vrede te herstellen. Een speciale rechtbank, de Raad van Beroerten, werd in het leven geroepen om de beeldenstormers op te sporen en te bestraffen. Tijdgenoten constateerden al dat deze rechtbank die in de volksmond de naam 'Bloedraad' zou krijgen, was omgeven door een waas van geheimzinnigheid. Dit zou onder andere te wijten zijn aan het feit dat Alva zijn instructies veelal mondeling doorgaf aan commissarissen die overal in de Nederlanden onderzoek verrichtten²⁹. Anderzijds is de moeilijk te volgen werkwijze van de Raad van Beroerten ook te verklaren door de steeds uitgebreidere instructies die de commissarissen van de hertog kregen. In de zomer van 1567 was het zaak zo-

veel mogelijk belastend materiaal te verzamelen, zoals ook gebeurd is in Harderwijk op last van de landvoogdes. Toen Alva merkte dat de onderzoeken maar moeizaam vorderden en velen gealarmeerd het land ontvluchtten, stelde hij begin 1568 nieuwe instructies op. De aandacht werd nu verlegd naar gevluchte personen en het opstellen van overzichten van hun achtergebleven goederen³⁰.

Eerste pagina van het dossier Harderwijk van de Raad van Beroerten (Rijksarchief Brussel)

Niet alleen kregen de commissarissen van de Raad van Beroerten een grotere lijst van instructies mee, ook hun onderzoeksgebied werd uitgebreid. Waar het Harderwijk betrof, nam Alva verstrekkende maatregelen. Een nadere beschouwing van de veroordeelden laat zien dat alle geledingen van de samenleving vertegenwoordigd zijn. In april 1568 werden de schepenen Gerrit Maurissen, Sweer van Hoeckelom, Ernst Witte en Wolf van Ommeren, stadssecretaris Dirck Voet en diens broer Gerlich en Frans Willemsen verbannen. Zij behoorden tot de bovenlaag van de samenleving. De mannen hadden vaak meerdere huizen in de stad en grote stukken grond in de omgeving. Slaat men de

confiscatierapporten van de veroordeelden erop na, dan lezen we bijvoorbeeld over de bezittingen van Wolf van Ommeren het volgende: *'huijs en(de) schuijere met een plaets inde fratren straete naest het cleyne fraterhuys' 'noch een huijer huijsken daer aen' 'huysken in een hoff gelegen buiten die smeepoerte.'*³¹ Onder de tientallen gevonniste Harderwijkers vinden we ook veel ambachtslieden terug. Onder hen bijvoorbeeld herbergier Wolff Clomp die na zijn vlucht een *'getimmer van drie hoogen aen(den) stadt muyere'* en *'noch twee huijskens daer Wulff zyn V paert aen heeft'* moest achterlaten. Claes Caerdemaeckere, wagenmaker van beroep, had een *'huijsken met een cleyn hoosken daer aen gelegen byde groote poerte inde Hoogestraet.'* Tot slot treffen we ook lieden aan die geen bezit hadden. Vaak betrof het jongeren die nog bij hun ouders woonden en die zich aansloten bij de geuzenlegers van Hendrik van Brederode. Timmerman Willem Knieff kreeg bijvoorbeeld op zijn vonnis aangetekend dat hij dienaar was van Brederode.

Alva deed in augustus 1568 zelf Harderwijk aan om de opstandige stadsbewoners te straffen: naast de vijftien al eerder gevonniste personen trof nog eens 25 Harderwijkers het lot van een eeuwige verbanning en inbeslagname van bezit. Magistraatslid Alphert Brynck werd in hechtenis genomen door de drost en zat enkele maanden gevangen op het Blokhuis. Door een brand in december 1568 wist hij de stad te ontvluchten en te ontkomen naar het Duitse Rijk. De gebeurtenissen in de Zuiderzeestad laten zien dat Harderwijk al aan de vooravond van de Tachtigjarige Oorlog werd meegezogen in de turbulente ontwikkelingen. Het was een voorbode van de roerige tijden die nog in de toekomst lagen. We zien dit duidelijk terug als men de lotgevallen beziet van enkele veroordeelden in later jaren. Zo weten we van Wolter Hageman dat zijn verdere leven in het teken stond van strijd tegen de Spanjaarden. Hij zou opklimmen tot overste in het Staatse leger en uiteindelijk sneuvelen tijdens de belegering van Bronkhorst elders in het hertogdom Gelre. Ook van Wolf van Ommeren en Brant van Delen is bekend dat zij zich aansloten bij de opstandelingen³². De lotgevallen van Harderwijk en haar inwoners raakten onlosmakelijk verbonden met de zich ontluikende opstand.

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

- ¹ J. Scheerder, *De Beeldenstorm* (Bussum 1978) 85, H. Kaptein, *De Beeldenstorm* (Hilversum 2002) 59-60. Voor een meer specifiek overzicht van de gebeurtenissen in Gelre: P.A.M. Geurts en A.E.M. Janssen, 'Gelderland van 1566-1609', in: J.J. Poelhekke e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795* (Zutphen 1975), 97-131, aldaar: 97-100.
- ² Voor de Beeldenstorm te Elburg: H.M. Jansen, *De Beeldenstorm in Elburg: een onderzoek naar de protestantisering in de zestiende eeuw* (onuitgegeven scriptie, 1992). Voor de Beeldenstorm te Harderwijk: R.W.A. Megens, *De Beeldenstorm in Harderwijk. Poging tot een analyse en onderzoek naar het religieuze, politieke en sociaal-economische klimaat*, ca. 1500-1580 (onuitgegeven scriptie, 1982).
- ³ Voor lokale studies over de Beeldenstorm in het hertogdom Gelre zie bijvoorbeeld J. Kleijntjens, 'De beeldenstorm in Tiel in 1566', in: *De Navorscher* vol. 82 (1933) 13-14, Idem, 'Stukken betreffende de beeldenstormerij te Venlo', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* vol. 56 (1935) 1-68, J. Habets, 'Werd er in 1566 te Venlo gestormd?', in: *De Maasgouw* vol. 4 (1882-1883), 817-818, H. Hettema, 'Tiel in het begin van onzen opstand', in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* no. 7, vol. 9 (1938) 94-103, A.J.M. Poulisse, *De reformatie in Zaltbommel en de Bommelerwaard. Proeve tot beschrijving ener roerige periode*, onuitgegeven doctoraalscriptie KU Nijmegen (1980), E.J. Smit, 'De reformatie in Tiel', in: S.E.M. van Doornmalen (red.), *Geloven tussen de rivieren. Verkenningen in de Gelderse kerkgeschiedenis* (Delft 1999) 73-88. Voor de visie op de Beeldenstorm als fenomeen met 'vele gezichten': J.J. Woltjer, *Op weg naar 80 jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2011) 384-388, Hageman, *Het kwade exempel*, 16.
- ⁴ Hageman, *Het kwade exempel*, 102.
- ⁵ O. Moorman van Kappen, *De wording van het Hof van Gelre en Zutphen* (1543-1547) (Arnhem 1998) 28.
- ⁶ Zie voor het onderzoek te Harderwijk: J. Folkerts (red.), *Geschiedenis van Harderwijk* (Arnhem 1998) 39. Voor het onderzoek te Elburg: Jansen, *Beeldenstorm in Elburg*, 60-63.
- ⁷ W. Blockmans, *Karel V. Keizer van een wereldrijk (1500-1558)* (Leiden 2008) 31.
- ⁸ Olaf Mörke, *Willem van Oranje (1533-1584). Vorst en 'vader' van de Republiek* (Amsterdam en Antwerpen 2010) 63.
- ⁹ Serge ter Braake, *Met Recht en Rekenschap. De ambtenaren bij het Hof van Holland en de Haagse Rekenkamer in de Habsburgse tijd (1483-1558)* (Hilversum 2007) 240.

- ¹⁰ Zie bijvoorbeeld: L. Hoogers, 'Het leven in Hattem in de zestiende eeuw', in: *Heemkunde Hattem* no. 41 (december 1989) 34-44, Lambers, *Kerkhervorming*, 23-24.
- ¹¹ Toen de stroming van de wederdopers nog in de kinderschoenen stond (periode 1530-1535) was zij zeer radicaal en gevaarlijk voor de gevestigde orde. Verschillende pogingen om een Koninkrijk Gods op aarde te stichten in een grote stad mislukten en werden bloedig in de kiem gesmoord. Na deze periode 'verstilde' het wederdoperdom, bemoeiden aanhangers zich niet meer met wereldse zaken en hield men hun opvattingen voor zich: P. Oosterlee, 'Anabaptisme in Nederland', in: *Ons tijdschrift* no. 9 (1904) 329-344/ K.Vos, 'Kleine bijdrage over de dopersche beweging in Nederland tot het optreden van Menno Simonsz', in: *Dooopsgezinde bijdragen* no. 54 (1917) 74-202. Zie voor de onderzoekingen van de ambtenaren van het Hof van Utrecht: Algemeen Rijksarchief Brussel (hierna ARAB), toegangsnummer 1 218 (Raad van Beroerten), inventarisnummer 131 (Utrecht), fol. 23r.
- ¹² Frijhoff, 'De protestantse Reformatie', 323. Zie voor een soortgelijke visie: Hageman, *Het kwade exempel*, 116.
- ¹³ J.H.J. Geurts en J.A.E. Kuys, 'Kerkelijke en godsdienstige verhoudingen in Gelre vóór en na 1543', in: F. Keeverling e.a. (red.), *Verdrag en Tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel 1543-1993* (Hilversum 1993) 171-201, W. Frijhoff, 'Het Gelders Antichrist-Tractaat (1524) en zijn auteur', in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* vol. 28, no. 2 (1989) 192-217.
- ¹⁴ Hageman, *Het kwade exempel*, 132.
- ¹⁵ Lambers, *Kerkhervorming op de Veluwe*, 5. Lambers noemt de namen van de kloosters niet.
- ¹⁶ Voor de onuitvoerbaarheid van het Bloedplakkaat en eerdere maatregelen van Karel V zie bijvoorbeeld: J. Israël, *De Republiek 1477-1806* (franeker 1996) 106-108, H. de Schepper, 'Repressie of Clementie in de Nederlanden onder Karel V en Filips II', in: B.C.M. Jacobs en E.C. Coppens (red.), *Een rijk gerecht. Opstellen aangeboden aan prof. mr. P.L. Nève* (Nijmegen 1998) 341-364, J.J. Woltjer, 'Public opinion and persecution of heretics in the Netherlands, 1550-1559', in: J. Pollman en A. Spicer (red.), *Public opinion and changing identities in the early modern Netherlands: essays in honour of Alastair Duke*, (Leiden 2007) 87-106, J.J. Woltjer, *Op weg naar 80 jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2011) 204-206.
- ¹⁷ Zie voor de slechte situatie in de Nederlanden bijvoorbeeld de kroniek van Velius: Theodorus Velius, *Kroniek van Hoorn. Band 2 (1560-1629)* (Hoorn 2007). Zie ook: Jan Kuys, *De Tielse kroniek: een geschiedenis van*

De auteur van dit artikel, Sander Wassing, houdt op 5 oktober a.s. in de Grote Kerk een lezing over de eerste predikant van de Grote Kerk (zie Agenda, blz. 5).

- de Lage Landen van de volksverhuizingen tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566* (Amsterdam 1983).
- ¹⁸ ARAB, 1 218, inv. nr. 135, 104v. Zie ook: J. Poelhekke (red.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795, boek II* (Zutphen 1995) 95-97. Ook in 1565 heerste een pestepidemie in het hertogdom: Geurts en Janssen, 'Gelderland van 1566-1609', 95.
- ¹⁹ Megens, *Beeldenstorm Harderwijk*, 12-13.
- ²⁰ J. Folkerts, *Geschiedenis van Harderwijk* (Amsterdam 1998) 16.
- ²¹ C.H.R. Lambers, *De kerkhervorming op de Veluwe (1523-1578)* (Barneveld 1890) 14, 22.
- ²² Idem, 19-20.
- ²³ Ibidem, fol. 45v.-46r. Mogelijk verbleef Van Heteren in de herberg van Henrick Hasens die volgens getuigen meerdere predikanten huisvestte. Hasens had een herberg genaamd De Holland, waar vishandelaars bijeenkwamen om koopovereenkomsten te bezegelen (E.J. Feenstra, 'Handel en visserij door Harderwijkers vóór 1600', in: *Historisch Jaarboek Harderwijk* (1992) 5-28. Van Heteren zou de eerste Hervormde predikant van Harderwijk worden, uitwijken in april 1567 naar de Palts, om pas weer in 1577 in de stad terug te keren als predikant.
- ²⁴ Ibidem, fol. 96r.-96v.
- ²⁵ Ibidem, fol. 58v.
- ²⁶ Ibidem, fol. 114r. Het minderbroederklooster met de bijbehorende kerk waar de beeldenstorm in Harderwijk begon brandde af in 1580 (Henk Hovenkamp, Ernst Brinck (1582-1649). *Een bijzondere Harderwijker*
- ²⁷ Hageman, *Het kwade exempel*, 251-253.
- ²⁸ ARAB, 1 218, inv. nr. 135 (Harderwijk), fol. 443v.
- ²⁹ L.P. Gachard, 'Notice sur le Conseil des Troubles institué par le duc d'Albe', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* (1849), aldaar: 63-66. Alle ongeveer 12000 vonnissen van de Raad van Beroerten zijn in 1961 gepubliceerd: A.L.E. Verheyden, *Le Conseil des Troubles. Liste des Condamnés* (Antwerpen en Brussel 1961). Men dient terughoudend te zijn met de data uit het boek, zo getuige de kritieken op deze publicatie: M. Dierickx, 'De lijst der veroordeelden door de Raad van Beroerten', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* (1962) 415-422, J.J. Woltjer, 'De vonnissen door de Raad van Beroerten', in: *Bijdragen tot de geschiedenis der Nederlanden* (1964) 127-134.
- ³⁰ Hageman, *Het kwade exempel van Gelre*, 275-277.
- ³¹ Zie voor de confiscatierapporten: Gelders Archief, toegangsnummer 0012, inventarisnummer 7235.
- ³² T. Beijer en J.W.P. van Dijk, *St. Jansdal. Van Johanniter Commanderie tot 's Heerenloo tot streekziekenhuis te Harderwijk* (Barneveld 1988) 58.

Jan Hendrik Frederik Gangel

Schoolopziener te Harderwijk

Schoolopziener Jan Hendrik Frederik Gangel werd geboren op 15 februari 1836 te Daarle, gemeente Hellen-doorn. Hij was de zoon van Barend Frederik Gangel en Anna Dikkers. Vader Barend was commies der rijksbelastingen. Jan genoot zijn onderwijsopleiding aan de Christelijke Normaalschool “de Klokkenberg” te Nijmegen. Vervolgens was hij onderwijzer in Alphen aan den Rijn en Arnhem, en gouverneur¹ bij ds. J.A. ten Bokkel Huinink in Doornspijk. Toen Ten Bokkel Huinink naar het terpdorp Ee bij Dokkun verhuisde, ging Jan met hem mee. Vervolgens was hij secondant² aan het Instituut “Westbroek” te Schoonhoven, 1e secondant aan “de Klokkenberg”, hoofd van een Christelijke school te Doesburg en later te Leiden en tenslotte instituteur³ te Groningen. In april 1892 volgde Gangel schoolopziener J.L. Boon in Harderwijk op.

Boon werd schoolopziener in het nieuwe arrondissement Wageningen. Het arrondissement Harderwijk strekte zich uit van Nijkerk tot Hattem.

Gangel organiseerde jaarlijks in zijn arrondissement een vergadering waarvoor alle onderwijzers en onderwijzeressen van het arrondissement werden uitgenodigd. Er werden op die dag referaten gehouden over o.a. aardrijkskunde op de volksschool, het opwekken van liefde bij kinderen voor dieren en voor de kindergedichten van Mr. Hieronymus van Alphen. Het onderwerp “Schoolspaarbank zonder nadelig gevolg” leverde een discussie op. De inleider was een onderwijzer uit Nijkerk, die het schoolsparen in zijn school had ingevoerd. Meester Ferwerda (Chr. School Harderwijk) was geen tegenstander van spaarzaamheid, die op de rechte plaats, tijd en wijze geschiedt, uit het rechte beginsel en met rechte bedoelingen. Zulke spaarzaamheid is volgens hem door God gewild en dus een Christelijke deugd. De del plaats die het kind, naar Gods bestel, in de wereld dient in te nemen is meer een afhankelijke, dan een zelfstandige. Men late het daarom niet als zelfstandige bezitter tegen zijne ouders optreden. 't Egoïsme zit toch reeds zo diep, ook in

de kinderlijke natuur. Een gedoopt Christenkind moet niet het zoet van veel te hebben, maar van veel te geven worden voorgehouden, aldus Ferwerda.

Een andere onderwijzer wilde het sparen buiten schooltijd in de school aanmoedigen. De meerderheid vond dat sparen op school niet wenselijk. Ter afwisseling werd tijdens de vergadering in Putten een bezoek gebracht bij Baron van Pallandt op de Vanenburg en bij de heer Schober op Schovenhorst.

** Getrouwd:
METS LA WIER, 10 October 1861. J. H. F. GANGE L Csz., van Doesborgh, en R. J. BERGMANS, van Ee.

Gangel trouwde op 10 oktober 1861 in Metslawier in Oostdongeradeel met Renske Jacobs Bergmans. Zij was geboren omstreeks 1837 te Ee (gemeente Oostdongeradeel). Haar ouders waren Jacob Johannes Bergmans en Grietje Kornelia Sytsma. Gangel heeft Renske ontmoet toen hij gouverneur in Ee was.

Het echtpaar Gangel woonde in Harderwijk in de Donkerstraat nr. B. 45, nu nr. 25. Op 15 februari 1906 op zijn 70e verjaardag werd Gangel een prachtig schrijfbureau aangeboden en spelde de inspecteur van het lager onderwijs jhr. mr. L.F.U. Michiels van Kessenich hem het Ridderkruis in de Orde van Oranje-Nassau op.

¹ gouverneur=huisonderwijzer

² secondant=leerkracht die de houder van een kostschool bijstaat

³ instituteur=leraar

Jan Gangel heeft jarenlang zitting gehad in de examencommissie voor de akte van onderwijzer en die voor de hoofdakte. Hij was van juli 1895 tot juli 1903 lid van de gemeenteraad van Harderwijk voor de Antirevolutionairen. Hij richtte o.a. zijn aandacht op onderwijszaken. Hij diende in 1889 in een buitengewone raadsvergadering een motie in die voorkwam dat de kathedra van het voormalige pro-gymnasium naar het Nederlands Museum

te Amsterdam vertrok. Een overgroot publiek woonde deze buitengewone vergadering bij.

Jan Hendrik Frederik Gangel overleed op 7 maart 1909 en werd begraven op 11 maart. Tijdens de begrafenis sprak de heer Van Renesse, districts-schoolopziener te Arnhem. Hij typeerde de overledene als een man, die rijk begaafd met kennis en wetenschap was, die hij aanwendde ten bate van het onderwijs,

Aan allen, ouders en voogden van leerlingen, oud-leerlingen en vrienden, die hem den dag van 6 Juli tot een onvergetelijken feestdag maakten, brengt ondergeteekende, ook namens zijne echtgenoot, zijnen hartelijken dank toe.
J. H. F. GANGE L Csz.,
Instituteur.
Groningen, 7 Juli 1886. (6214)

zijn levenstaak. De heer Laurer, arrondissements-schoolopziener en oud-leerling van de overledene, prees Gangel om zijn zeldzame werkkraft, zijn onverzwakte ijver, zijn humaniteit en eenvoud. In september 1909 werd een gedenkteken op het graf van Jan Hendrik Frederik Gangel geplaatst. Op het gedenkteken stond de naam, de geboorte- en de sterfdag en de tekst: “Het leven was hem Christus, het sterven gewin”. Bij de plaatsing was aanwezig de weduwe mevrouw Gangel-Bergmans en een groot aantal leerkrachten. De heer R. Ferwerda, hoofdonderwijzer van de Christelijke School voerde het woord. Renske Gangel-Bergmans overleed op 30 juli 1923.

Bronnen:
Prov. Overijsselsche en Zwolsche Courant, 21-06-1859
Oprechte Haarlemsche Courant, 14-10-1861, 19-01-1864, 10-04-1869
De Standaard, 20-04-1874, 21-06-1876, 10-06-1882, 03-04-1884, 19-10-1886
Algemeen Handelsblad, 03-04-1892
Nieuws van de Dag, 10-05-1892
Overveluwsch Weekblad, 1892 tot 1910
De Harderwijker, 1892 tot 1910

HOE STAMVADER ARIËN IN DE GOOT RAAKTE*

Het was vóór de Tweede Wereldoorlog in 1939 toen ik als zevenjarige, samen met een ouder zusje, in een schoolvakantie mocht komen logeren bij mijn grootouders. Mijn grootvader, Evert Hamstra (1861-1945) nam ons dan mee uit wandelen en vertelde ons over de tijd van toen. Een van die verhalen is mij altijd bijgebleven. Het verhaal van de stamvader van alle Hamstra's in Harderwijk. Pas vele jaren later kwam ik er achter hoe deze Hamstra in de goot was beland...

Evert Hamstra was mijn grootvader van moederskant, die in zijn werkzame leven onderwijzer was o.a. op de lagere school in Harderwijk. Zijn prachtig kalligrafisch handschrift was in die tijd een voorbeeld voor velen. Voorts was hij actief in het bestuur van diverse verenigingen. Zo was hij onder meer voorzitter van de Schietvereniging Willem Tell. Vanwege deze activiteiten genoot hij bekendheid bij veel inwoners; het "dag meester" was dan ook niet van de lucht als oud-leerlingen hem begroetten. Apetrots was ik dan als opa dan bescheiden tegen zijn hoedrand tikte met de zilveren knop van zijn wandelstok. Overigens maakte hij onderscheid als het dames betrof want dan tilde hij zijn hoed een weinig boven het hoofd om hem dan weer op te zetten. En die wandelstok met zilveren knop wordt nog steeds als familiestuk gekoesterd.

Ariën (? – 1808), de stamvader van alle Hamstra's in en om Harderwijk, kwam volgens mijn opa, die het weer van zijn vader Aart vernam, oorspronkelijk uit Friesland. De Friese naam Hamstra lijkt dat te bevestigen. Volgens overlevering kwam hij op 18-jarige leeftijd als koetsier en huisknecht mee met een professor die van Franeker naar Harderwijk verhuisde. Beide steden bezaten toen een academie of hogeschool. Het waren barre tijden die door grote armoede en werkloosheid gekenmerkt waren, toen ons land bij Frankrijk was ingelijfd. Elke bijverdiende was dan ook broodnodig. Of Ariën mede om die reden nevenfuncties verwierf omdat hij geen dagtaak had aan zijn werk als koetsier en huisknecht, is niet bekend. Wel, dat hij de eerste

van de vijf generaties Hamstra's was, die het (door de overheid ingestelde) ambt van grafdelver/doodgraver bekleedden in de Nederlandse Hervormde Kerk, in de volksmond de Grote Kerk genaamd, en op het daarvoor gelegen kerkhof. Bovendien werd hij op 3 oktober 1799 gemachtigd – zo vermeldt de Kroniek van Harderwijk op pagina 187 – om voor het Bataafse leger manschappen te werven.

Ariën woonde in de Kerkstraat. Op de foto staat rechts het patriciërshuis waar de professor uit Franeker woonde en links daarvan het koetshuis dat diende tot stalling voor het paard en rijtuig. Rechts van het statige pand stond een schuur voor brandstoffen, waaronder hout en turf. In beide ruimten speelde Ariën de eerste viool. Later werd die schuur vervangen door een woonhuis voor de inmiddels gehuwde Ariën. Zijn zoon en opvolger Coenraad (1786-1857) is er geboren, evenals diens zoon en opvolger Aart (1827-1905), de derde doodgraver in de reeks. Deze zou later tevens de functie van marktmeester bekleden. Het gezin van Coenraad verhuisde in 1829 naar de nieuwe begraafplaats buiten de stad, nu begraafplaats Oostergaarde genoemd.

De vierde in opvolging was Aarts jongste zoon Arend (1863-1918), een zachtmoedige man en tevens de lievelingsbroer van mijn opa. De tweede zoon van Arend, Klaas (1889-1992), sloot de rij als vijfde Hamstra in opvolging. Toen Klaas gepensioneerd werd – hij bereikte de leeftijd van 103 jaar – is aan zijn zoon Jan gevraagd zijn vader op te volgen. Voorwaarde was dan wel dat hij evenals zijn voorgangers op het kerkhof ging wonen. Daar voelde Jan weinig voor en hij bleef

zijn beroep als loodgieter en later zwembadmeester uitoefenen.

Hoewel wij er zelf nooit hebben gewoond, voelen velen van mijn verwanten verbondenheid met Harderwijk en komen we er nog regelmatig. Zo ook in 1992 toen ik samen met drie broers weer wat nostalgie kwam opsnuiven. We bezochten natuurlijk eerst het prachtige Oostergaarde waar veel verwanten en ook onze opa Evert Hamstra hun rust hebben gevonden. In een persoonlijk notitieboekje uit zijn nalatenschap vond ik een eigenhandig door hem geschreven persoonlijk gedicht.

Gedicht van Evert Hamstra (1943):

NAAR HET KERKHOF

Vol van heilige gedachten
treed ik vaak naar 't kerkhof heen
Daar voel ik mijn leed verzachten
Daar voel ik mij wel alleen

O, vanuit die groene zooden
waar zij rusten mat en moe
Ruischt er van mijn lieve dooden
't Blijde "Wederzien" mij toe.

Na het bezoek aan het kerkhof wandelden we via de Hierdenseweg, waar opa en oma woonden op nr. 36, naar het Kerkplein om bij Café-Restaurant Baars onze eerste koffiestop te maken. Onder het genot van appeltaart herinnerde ik mij het verhaal dat mijn opa vertelde toen ik al wandelend met hem op het Kerkplein was aangekomen. Opa verhaalde: "Volgens overlevering van mijn vader die het weer van zijn vader vernam ligt hier op het kerkhof (nu Kerkplein dus) Ariën, de stamvader van alle Hamstra's begraven en wel vier tree vanaf de Vijhestraat tegenover het oude slagershuis van "Van Menk", (voormalig Chinees restaurant), dan recht naar den toren".

Daar wilden we nu wel eens het fijne van weten; we voegden de daad bij het woord en wat bleek? De stamvader van alle Hamstra's ligt nu in de goot. Dank zij de verbreding van de weg voor de zo nodige doorstroming van het verkeer. Ont-hutst wilde mijn broer er een echte Harderwijker op aanspreken die niets van ons uitmeten

begreep maar ons "vissig" volgde.

De vijf opeenvolgende Hamstra's hebben duizenden inwoners van alle rangen en standen op eerbiedige wijze ter ruste gelegd op de plek waar niemand aan ontkomt. Zij bekleedden een functie waarmee zij als het ware tussen leven en dood in stonden. Zij woonden, werkten en vonden er eveneens hun laatste rustplaats, nou ja, met uitzondering van de stamvader natuurlijk. Ariën had mijns inziens een betere plek verdiend dan waar hij nu terecht is gekomen. Misschien iets voor zijn vele nakomelingen om hem en zijn opvolgers in het ambt te eren met een bronzen gedenkplaat op Oostergaarde? Welke naamdrager neemt het initiatief? Ik doe mee.

Hieronder volgt een korte genealogie van de 5 generaties Hamstra's, samengesteld door Renate Uittien:

Vijf generaties Hamstra:

- Ariën Hamstra** (begraven Harderwijk 21-11-1808); hij trouwt Hierden 7-6-1781 **Hendrijntje Coenraads Smith**, ged. 12-7-1750, overl. 11-3-1797, dr. van Coenraad Davids Smith en Driesje Aarts. Ze kregen samen 3 kinderen waaronder Coenraad. Ariën was grafdelver, in functie van 1794 tot 1808 Hij volgde Peter Pater op. Naast grafdelver was hij koetsier en huisknecht en werver van manschappen voor het Bataafs-Franse leger sinds 1799.
- Coenraad Hamstra** (Harderwijk 17-9-1786 – 29-3-1857); hij trouwt 1. Harderwijk 25-10-1807 **Grietje Martens**, geb. Ermelo 8-8-1781, overl. Harderwijk 26-1-1826. dr. van Marten Barentsen en Jannetjen Berends; trouwt 2. Harderwijk 29-3-1827 **Evertje Aartsen**, geb. Staverden 25-12-1789, overl. Hierden 5-1-1874, dr. van Jan Aartsen en Aartje van Velthuijsen. Uit het 1e huwelijk 5 kinderen, uit het 2e huwelijk 3 kinderen, waarvan Aart de oudste is. Coenraad was doodgraver en opzichter van 1808 tot 1857. In 1829 verhuisde hij met zijn gezin naar de nieuwe begraafplaats aan tegenwoordige Oosteinde.
- Aart Hamstra** (Harderwijk 12-12-1827 – 16-12-1905); hij trouwt Harderwijk 30-4-1856 **Petertje Petersen van Beek**, geb. Putten 11-1-1828, overl. 6-10-1907 Harderwijk, dr. van Ernst Petersen van Beek en Hendrijna Petersen Koekkoek; ze kregen 6 kinderen. Aart was doodgraver en opzichter van 1857 tot 1905, daarnaast was hij marktmeester.
- Arend Hamstra** (Harderwijk 4-1-1863 – 8-11-1918); hij trouwt Harderwijk 6-10-1886, **Willemte Schoolmeester**, geb. Nunspeet 20-8-1865, overl. Harderwijk 12-4-1937, dr. van Klaas Schoolmeester en Hendrika Hop; ze kregen 8 kinderen. Arend was doodgraver en opzichter vanaf 1905 tot 1918.
- Klaas Hamstra** (Harderwijk 2-6-1889 – 16-6-1992); hij trouwt Harderwijk 14-12-1910 **Martina Lieman**, geb. Harderwijk 16-2-1891, overl. aldaar 28-11-1961. Klaas was doodgraver en opzichter van 1918 tot 1954. Hij werd 103 jaar.

* Een iets aangepaste versie van een eerder gepubliceerd artikel (in 2000) in het jubileumnummer ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van "Veluwe Geslachten".

Van alles wat ver-EEUW-igd (69)

Begin juli 1916 plaats de Harderwijker op verzoek van een lezer de percentages en bedragen van een nieuwe belasting, de z.g. **crisisbelasting**, die tijdelijk voor de duur van drie jaar zal gelden. Nu, na goedkeuring door het parlement, de wet binnenkort van kracht zal worden, hebben mogelijk meerdere lezers belang bij de juiste bedragen, zo schrijft de krant. Er komen verschillende percentages opcenten voor, variërend van 10 op de rechten en boeten van registratie en hypotheek tot 50 %, op zegelrechten van buitenlandse effecten. Onder de noemer verdedigingsbelasting wordt de vermogensbelasting tijdelijk verdubbeld, terwijl deze én de inkomstenbelasting ook nog eens getroffen worden door de opcenten van 33%. Maar het vermogen zal nooit met meer dan 2% worden belast. Ook is niets verschuldigd bij een bezit tot fl. 50.000.-.

— Binnenkort zal alhier regeringspekelharing tegen 4 cent per stuk en regerings engelse bokking tegen 5 cent per stuk verkrijgbaar worden gesteld.

De "gewone man" zal hier niet zoveel belang bij

hebben gehad. Was er tot nu toe sprake van regeringsbrood, -groente en -vlees, in de zomer van 1916 komt daar het begrip **regeringspekelharing** en bokking bij. Artikelen die alleen maar op de bon verkrijgbaar zijn, spullen die op een bepaalde tijd bij het station aan zullen komen, maar er dan door welke omstandigheden dan ook niet zijn, dit zijn allemaal ongemakken voor de Harderwijkers.

— Gisteren zijn alhier 10 balen suiker, welke per beurtschip waren aangevoerd en bestemd waren voor de Belgische cantine, in beslag genomen.

Er blijven natuurlijk ingezetenen die, meestal uit

winstbejag, proberen de **regels te omzeilen**. Zo wordt bij de winkelier K. van Dam een partij soda van 154 kg in beslag genomen waarvan hij al een deel verkocht heeft voor fl. 0,26 per kg, 8 cent boven de maximumprijs. De gemeente verkoopt het spul nu voor 9 cent per pond. Ook worden er 10 balen suiker voor de Belgische "cantine" in beslag genomen. Voor de bessenoogst zijn er blijkbaar geen regels. De opbrengst is hoog en de besjes worden in grote hoeveelheden naar elders vervoerd.

In deze tijd krijgen de drie predikanten van de Grote Kerk J.J. van Ingen, G. Spijkerboer en C.J. Veenhuijsen een **traktementsverhoging**, en wel per 1 juli.

Ds. D. Bax neemt 30 juli afscheid van de Hervormde Gemeente van Hierden. Als aandanken kan hij een huisorgel met kruk meenemen naar Asperen. Zijn gemeenteleden hebben hiervoor een bedrag van fl. 220,18 bij elkaar gebracht. De kerkenraad van Hierden ziet de vacature graag vervuld door de komst van de Harderwijker predikant Van Ingen, maar deze bedankt voor het beroep.

Diaken F. Lieben is definitief benoemd tot directeur van de **visafslag**. In die hoedanigheid heeft hij een medediaken van de Hervormde gemeente wegens onregelmatigheden moeten verbaliseren, waardoor er een gespannen toestand tussen beiden is ontstaan. In verband hiermee treden beiden nu terug uit de kerkenraad.

Het **Chr. Mil. Tehuis** krijgt in de "heer en mejuffrouw" Mekenkamp uit Tilburg nieuwe beheerders, "huisvader en -moeder" genoemd. De gemeenteraad besluit in het **Oude Militair Tehuis** aan de Vijhestraat een kamer te verhuren aan Gijsbertus Klaassen en om de vrouw van Klaassen tot conciërge van het gebouw te benoemen tegen een beloning van fl. 0.50 per dag. De Ontvanger der Registratie krijgt er ook de beschikking over een ruimte die eerst bij de Rijksontvanger in gebruik was. De prijs is fl. 40.- voor de eerste drie maanden, daarna fl. 12,50 per maand, inclusief vuur, licht en schoonhouden.

De **Engesteeg** wordt bestraat, waar een bedrag van fl. 1500, - mee gemoeid is. Ook de Molenweg in Hierden zal binnenkort aan de beurt komen.

Eind augustus is er in de buurt van de Smeepoortstraat en de Smeepoortenbrink sprake van **wateroverlast** en een overstroming door de vele regen.

In de raad is veel discussie over het **uitbaggeren van de haven**. Het raadslid Arendsen heeft voorgesteld zelf een baggermachine aan te schaffen. Eigenlijk had dit veel eerder, al in 1898, moeten

gebeuren. Dan had men al die tijd al zelf alles kunnen regelen, zonder van de regering afhankelijk te zijn geweest. Maar aanschaf, afschrijving, bemanning en andere kosten maken het niet haalbaar. Verhuur levert wel iets op, maar brengt ook weer kosten met zich mee; de machine komt er dus niet.

De krant uit twijfels of het plan van 'beurtman' **B. Schipper** om een motor in zijn schip te plaatsen, verband houdt met de toestand van de haven. Een snellere verbinding met Amsterdam heeft natuurlijk wel veel voordelen.

— Met zekerheid kunnen wij mededeelen, dat door den heer B. Schipper een motor is aangekocht, welke binnenkort in zijn schip zal worden geplaatst. Harderwijk staat dus een betere verbinding over zee met de hoofdstad te krijgen, eene verbinding, minder afhankelijk van weer en wind. Lang heeft hij op zich laten wachten. Dat zij niet eerder tot stand kwam zal wel in hoofdzaak aan de weinige diepte in en kort buiten de haven moeten worden toegeschreven. Over dit bezwaar schijnt men nu evenwel te zijn heengestapt, want dat het ondervangen, dat het door de nu plaats gehad hebbende uitbaggering van de haven vervallen zou zijn, wil ons niet voorkomen.

Het **Volksbadhuis** aan de Doelenstraat voldoet zeer aan de verwachtingen. Het bezoek varieert, maar weken met circa 150 heren- en 10 à 20 damesstortbaden komen geregeld voor.

Om een verstopt blikken sigarenkistje te vinden wordt, onder toezien oog van politie en marechaussee én van **drommen nieuwsgierigen** op de waterkant, de **Bleekgracht** droog gelegd. De actie heeft te maken met mogelijke diefstal door een geïnterneerd militair, die de buit in het kistje onder een vlot verstopt zou hebben. Ook veel bekijks is er voor een Nederlandse militair, die zich op een **rijwiel met één wiel** door de stad verplaatst. En op De Essenburg is, zoals elk jaar, de beroemde nachtcactus weer te zien.

Het **Belgenkamp** krijgt er nieuwe bewoners bij. Omdat het kamp Oldebroek wordt opgeheven, worden er 140 personen overgeplaatst naar Harderwijk. Ook komt er bezoek voor één dag van 300 kinderen uit kamp Nunspeet, die flink verwend worden met lekkers. Meerdere bewoners zijn geroerd bij het zien van zoveel kleine landgenoten, die 's avonds om 7 uur te voet terugkeren. Er gaan geruchten dat de Belgische regering graag Zeeuwsch-Vlaanderen wil inlijven, wat Nederlanders de reactie ontlokt dat ondank 's werelds loon is.

Visserijberichten 1894

Raadsverslag van 14-3-1894

W.B. Kuykhoven verzoekt een oppervlakte van 360 vierkante meter op de Groentjes in erfpacht voor de aanleg van een scheepswerf. Aanbevolen door G. Foppen en 33 andere vissers. B. en W. zijn niet overtuigd van de noodzaak van een 2e werf en achten het niet raadzaam een stuk van de Groentjes af te nemen in verband met de noodzaak een dijk aan te leggen tegen zeevloed. Ook de mogelijke toekomstige drooglegging maant tot voorzichtigheid.

Raadsverslag van 6.4.1894

O.a. rapport op het adres van Kuykhoven. Er is ook een adres ingekomen van J. ten Kaate van de bestaande scheepswerf. Ten Kaate is tegen het plan en vraagt om het verzoek van Kuykhoven niet in te willigen. Het rapport wordt aangenomen met 7 tegen 4 stemmen. Het verzoek tot aanleg van een scheepswerf wordt onder bepaalde voorwaarden toegestaan.

Raadsverslag van 26.4.1894

Gewijzigde voorwaarden gesteld voor erfpacht grond op de Groentjes t.b.v. scheepswerf aan Kuykhoven. Pogingen tot een schikking tussen Kuykhoven en wed. Ten Kaate.

12.5.1894

Bekendmaking B & W

B. en W. van Harderwijk brengen ter openbare kennis, dat door hen aan de volgende personen en hun rechtverkrijgenden vergunning is verleend voor de daarbij vermelde inrichtingen:

- aan Gerrit Uit De Bosch alhier voor een vleeshouderij in het perceel gelegen aan de Smeepoortenbrink, kad. bekend in Sectie E. nr. 1793.
- aan Willem Bernard Kuykhoven alhier, voor een sloopstimmerwerf op de percelen bij het kadaster bekend in sectie A. nr. 569 en 1820.

Harderwijk, 12 mei 1894

De Burgemeester en Wethouders voornoemd,
Mr. D. van Meurs
De secretaris
De Vidal.

WERKGROEP GENEALOGIE

Er zijn 2 belangrijke mijlpalen bereikt. Door twee van onze thuiswerkende dames zijn twee belangrijke archiefbronnen gedigitaliseerd.

Mevrouw Ellen Numan heeft alle namen die voorkomen op de woningkaarten van circa 1920 tot 1940 ingetypt en van een aanklikbare link voorzien. Op de voorzijde van zo'n kaart staan de namen van de hoofdbewoners en op de achterzijde de, niet verwante, inwonende personen in chronologisch volgorde.

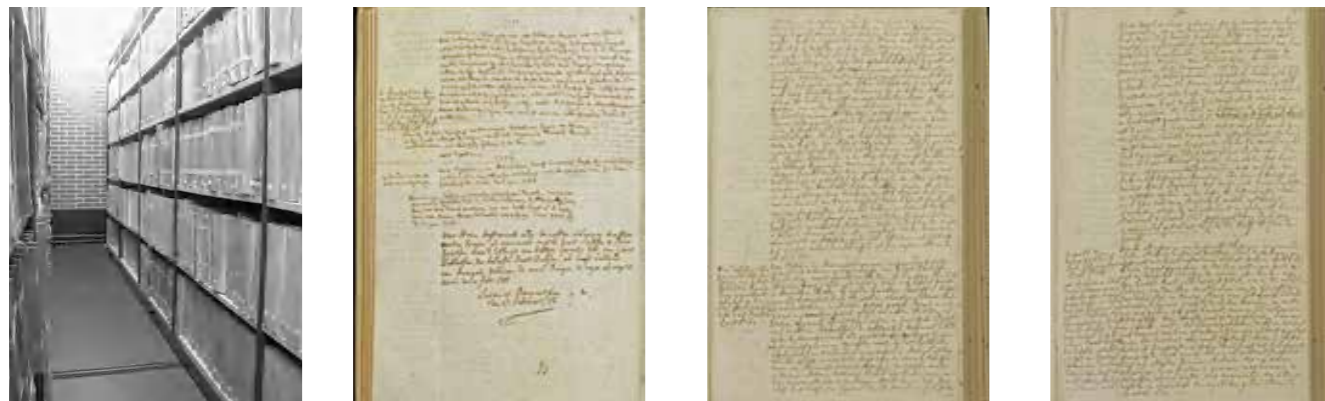

Voorbeeld van de voor- en achterkant van zo'n woningkaart

Voor mensen die niet alleen hun familie uitzoeken maar ook graag willen weten waar die hebben gewoond is dat een prachtige informatiebron die nu simpel doorzocht kan worden. Met Adobe Reader kan de zoekopdracht worden gegeven en na enkele seconden verschijnen de kaarten waarop de gezochte voorkomt. De bron bevat ruim 14.000 regels. Dat zijn er meer dan er hoofdbewoners waren maar door verhuizing komen mensen meerdere malen voor. Liefhebbers kunnen uiteraard een digitale kopie bij ons aanvragen. Mevrouw Melius heeft haar tweede recognitieboek overgetypt. Het betreft hier inventaris nummer 153 uit het Oud Rechterlijk Archief van Harderwijk en bestrijkt de periode van 1754 tot en met 1765. Ruim 30.325 regels van een handgeschreven tekst met hier en daar wat Engels, Frans en Latijn. Gelukkig heeft ze veel aan haar ervaring als secretaresse op een juristenkantoor. Toch blijft er soms een onherkenbaar woord of zin over. Voor die gevallen mogen we een beroep doen op de historicus Drs. Hans Duinkerken. In alle gevallen heeft hij een oplossing aangedragen. Recognitieboeken betreffen de vrijwillige rechtspraak met o.a. transporten van onroerende goederen, hypotheeken, testamenten, akten van huwelijksvoorwaarden, boedelscheidingen, attestaties. Een schatkamer voor een genealoog.

onder v.l.n.r.
Een pad in het depot tussen de rolstellingen van het archief.

Enkele bladzijden uit het recognitieboek

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Ja!

Ja, ik steun de uitgave van het Vittepraetje

naam .....

e-mail ..... telefoon .....

en ik maak mijn bijdrage à € .....
binnenkort over op rekeningnummer IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92 t.n.v. Herderewich

datum ..... handtekening .....

De stormen der Beelden, en Vlaanderen en Brabant 16. 1685. begonnen, en verstoend door geheel Nederland verspreet.

Tekening van de Beeldenstorm

Oudheidkundige Vereniging
Herderewich